

УДК 330.338**І.В. Юхновський***Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВІДТВОРЕННЯ КАПІТАЛУ ТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Досліджено сутність, взаємозалежність та співвідношення економічних категорій: капітал, розширене відтворення капіталу та відтворення інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки. Проаналізовано взаємозв'язок норми нагромадження капіталу та динаміки економічного зростання в контексті циклічності економічного розвитку.

Ключові слова: капітал, відтворення, інноваційно-інвестиційний потенціал економіки, економічне зростання, кругообіг капіталу, норма нагромадження.

Постановка проблеми. Динаміка розвитку світового господарства та підвищення конкуренції на світовому ринку вимагають становлення сталого національного економічного розвитку в контексті забезпечення національної конкурентоспроможності. Запорукою переходу на шлях економічного розвитку є активне відтворення капіталу, національного інноваційно-інвестиційного потенціалу та суспільного виробництва. Тому вкрай актуальною є проблема дослідження сутності, взаємозв'язку та співіснування вищезазначених процесів, як детермінант економічного розвитку.

Аналіз останніх джерел та публікацій засвідчує, що проблеми нагромадження, відтворення капіталу та економічного зростання привертала увагу іноземних та вітчизняних економістів: В. Базилевич, Н. Дучинська, Дж. Кейнс, К. Маркс, В. Осецький, Р. Солоу, Е. Хансен, М. Черновська. Водночас складність та суперечливість цих процесів у сучасних умовах інформаційного суспільства створюють нові особливості їх перебігу, дещо їх видозмінюють, що додатково актуалізує дослідження даної проблематики.

Мета дослідження полягає в аналізі сутності поняття капіталу, розгляд взаємовідношення процесів розширеного відтворення капіталу та відтворення інноваційно-інвестиційного потенціалу, дослідження взаємозв'язку економічного розвитку та рівня нагромадження капіталу.

Виклад основного матеріалу. В основі відтворення інноваційно-інвестиційного потенціалу лежить відтворення фізичного, інтелектуального, людського, соціального та інших форм капіталу. Для розкриття сутності цих процесів необхідно насамперед дослідити сутність капіталу як економічної категорії в економічній літературі.

У "Сучасному економічному словнику" [1] капітал (фр., англ. capital від лат. capitalis – головний) у широкому сенсі – це все, що здатне приносити до-

хід, або ресурси, створені людьми для виробництва товарів і послуг. У більш вузькому сенсі це вкладене у справу джерело доходу у вигляді засобів виробництва. Термін "капітал", що розглядається як капітальні вкладення матеріальних і грошових коштів в економіку, у виробництво, називають також капіталовкладеннями або інвестиціями.

У БСЭ (Великій радянській енциклопедії) капітал трактується як економічна категорія, що характеризує відносини експлуатації найманих робітників капіталістами; вартість, що приносить додаткову вартість. Капітал, зосереджений в руках капіталістів, служить засобом привласнення додаткової вартості; являє собою історичну категорію, тобто властивий певній суспільно-економічній формації.

Першим, хто намагався дослідити капітал як економічну категорію, був Аристотель. Він у праці "Політика" зазначав: "У мистецтві нагромадження статків, оскільки вони нагромаджуються в торговій діяльності, ніколи не буває межі, оскільки метою тут є безмежне багатство та володіння грошима. Усі, хто займається грошовим обігом, прагнуть збільшити свої капітали до безмежності" [2, с. 25–26]. Таким чином, філософ ототожнював капітал з грошима та грошовим багатством.

Меркантилісти ототожнювали капітал з грішми, фізіократи – відносили до капіталу інструменти, сировину й інші речові фактори виробництва.

Найбільш повно і глибоко досліджувалося це поняття представниками класичної політекономії. А. Сміт та Д. Рікардо також вважали капіталом засоби виробництва. Згідно з теорією трьох факторів виробництва Ж. Б. Сея, капітал – це один із факторів, який приносить його власнику прибуток. Дж. Мілль, ототожнював капітал з товарами, а Сісмонді стверджував, що капітал – це "неперервно примножуюча себе вартість".

Насамперед потрібно зазначити, що поява капіталу як економічної категорії стала наслідком становлення робочої сили як окремого товару. "Капітал возникает лишь там, где владелец средств производства и жизненных средств находит на рынке свободного рабочего в качестве продавца своей рабочей силы, и уже одно это историческое условие включает в себе целую мировую историю. Поэтому капитал с самого своего возникновения возвещает наступление особой эпохи общественного процесса производства" [3, с. 181]. Класик політичної економії К. Маркс підкреслював, що "капітал – це не річ, а певне суспільне, належне певній історичній формації суспільства виробниче відношення, яке представлено в речі й надає цій речі специфічний суспільний характер". Отже капітал трактується як певне благо, яке, на відміну від грошей, використовується для виробництва товарів з метою отримання прибутку.

Загальна формула капіталу К. Маркса $G - T - G'$ – засвідчує відмінність між грошима та капіталом. Оскільки різниця, на яку сума G' перевищує G , є додатковою вартістю, а тому капітал – це самозростаюча вартість.

Оскільки основною ознакою капіталу є створення прибутку, то необхідною умовою є постійне продовження кругообороту капіталу. Тобто повторення циклу $G - T \dots V \dots T' - G'$.

Отож, кругооборот капіталу – це безперервний рух капіталу, в якому він послідовно перетворюється з однієї форми на іншу і повертається до вихідної точки з приростом [4].

Протягом цього циклу відбувається перевтілення капіталу в його формах. На першій стадії закупівлі сировини, матеріалів, засобів праці капітал має форму грошового капіталу; на другій стадії – відбувається поєднання предметів праці та засобів праці, відповідно створюється додаткова вартість за допомогою робочої сили, форма капіталу – виробничий капітал; третя стадія передбачає перехід до сфери обігу, тобто реалізацію новоствореної на другій стадії продукції, тобто форма капіталу – товарний капітал. Вирішальною умовою розвитку як господарюючого суб'єкта, так і економіки в цілому є постійне повторення кругообороту капіталу на розширеній основі. Кругооборот капіталу на розширеній основі передбачає його нагромадження, а отже постійне розширення основного капіталу. Таким чином, К. Маркс підійшов до необхідності забезпечення розширеного відтворення капіталу, тобто не простого повторення виробничого процесу, а його повторення на ширшому рівні, за умови нагромадження капіталу за рахунок новоствореної додаткової вартості, що була привласнена капіталістом. Відтворення капіталу зокрема і суспільного виробництва в цілому передбачає кількісне розширення виробництва на постійній основі, що дає змогу за рахунок капіталовкладень та інвестицій реалізувати інвестиційний потенціал та здійснити економічне зростання. Таким чином, реалізація інвестиційного потенціалу передбачає розширене відтворення капіталу. Однак розгляд даного процесу в класичному вимірі є обмеженим і має певні недоліки:

- 1) не враховує обмеженість фінансових ресурсів;
- 2) реалізується за умови відсутності криз недовиробництва та перевиробництва;
- 3) не враховує необхідність та можливість якісного зростання, за умови практично незмінного рівня основного та оборотного капіталів;
- 4) не враховує сферу нематеріального виробництва;
- 5) не враховує нові якісні фактори виробництва, які здатні примножити капітал та виробити більшу кількість продукції: нові технології, ІТ, знання, інформація, творчі здібності людини.

Таким чином, якщо, приміром, узяти 2 різні цикли відтворення капіталу, та за умови практично однакового обсягу основного та оборотного капіталів для цих двох циклів, можливо досягти значного зростання обсягу виробництва за рахунок введення в дію нових технологій, підвищення продуктивності праці, використання нової інформації, нових знань. Отже, використання усіх цих факторів передбачає реалізацію інноваційного потенціалу, потенціалу до створення, реалізації нововведень та якісного стрибку у процесі виробництва. Особливий якісний розвиток є можливим у сфері нематеріального виробництва – сфері послуг. Перехід до інформаційного суспільства обумовив становлення сталого економічного розвитку на основі переважання сфер нематеріального виробництва. Тому якісне впровадження досягнень науки і техніки, реалізація інноваційного потенціалу через нагромадження капіталу за умови модернізації

основного капіталу, підвищення кваліфікації працівників, імплементації новітніх технологій здатне надати додатковий ефект до збільшення кількості виробленої продукції чи наданих послуг.

Сутність економічної категорії "нагромадження капіталу" розглядається як система відносин, що виникають з приводу використання доходу, отриманого економічними суб'єктами (домогосподарствами, підприємствами, державою), на забезпечення розширеного відтворення економіки на всіх її рівнях [5, 29]. Нагромадження капіталу досліджується в широкому розумінні слова як нагромадження фізичного, інтелектуального, людського, соціального, культурного капіталу за рахунок створеного в країні валового внутрішнього продукту, валового національного доходу, валового наявного доходу. Таким чином, нагромадження капіталу – це субпроцес, або стадія процесу відтворення капіталу.

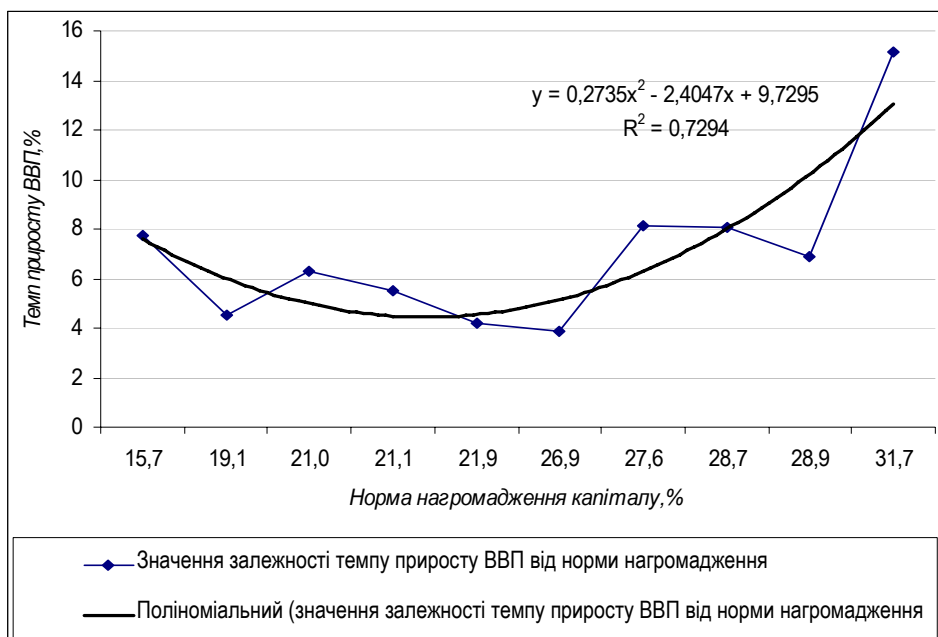
Загальновідомо, що нагромадження капіталу тісно пов'язане з економічним зростанням. Якщо емпірично проаналізувати динаміку темпів приросту ВВП та норми нагромадження (визначаємо її як відношення інвестицій в основний капітал до обсягу ВВП, у %) з 1999-го по 2009 рр. серед країн постсоціалістичного табору, то вищезазначений взаємозв'язок дійсно певною мірою підтверджується (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка темпів приросту ВВП та норми нагромадження капіталу серед постсоціалістичних країн, 1999–2009 рр.[9]

Рік	Країна	Вірменія	Азербайджан	Білорусь	Казахстан	Киргизька респ.	Молдова	Росія	Таджикистан	Україна	Узбекистан
1999	ΔВВП,%	3,3	7,4	3,4	2,7	3,7	-3,4	6,4	3,7	-0,2	4,3
	НН, %	18,4	26,5	23,7	17,8	18,0	22,9	14,8	17,3	17,5	17,5
2000	ΔВВП,%	5,9	11,1	5,8	9,8	5,4	2,1	10,0	8,3	5,9	3,8
	НН, %	18,6	20,7	25,4	18,1	20,0	23,9	18,7	11,5	19,6	16,3
2001	ΔВВП,%	9,6	9,9	4,7	13,5	5,3	6,1	5,1	10,2	9,2	4,2
	НН, %	19,8	20,7	23,8	26,9	18,0	20,0	21,9	9,8	21,8	19,6
2002	ΔВВП,%	13,2	10,6	5,0	9,8	0,0	7,8	4,7	9,1	5,2	4,0
	НН, %	21,7	34,6	22,2	27,3	17,6	21,7	20,0	13,8	20,1	20,3
2003	ΔВВП,%	14,0	11,2	7,0	9,3	7,0	6,6	7,3	10,2	9,4	4,2
	НН, %	24,3	53,2	25,0	25,7	11,8	23,2	20,8	13,1	22,0	20,2
2004	ΔВВП,%	10,5	10,2	11,4	9,6	7,0	7,4	7,1	10,6	12,1	7,7
	НН, %	24,9	58,0	28,7	26,3	14,5	26,4	20,9	14,9	21,1	24,4
2005	ΔВВП,%	13,9	26,4	9,4	9,7	-0,2	7,5	6,4	6,7	2,7	7,0
	НН, %	30,5	41,5	28,5	31,0	14,3	30,8	20,1	14,8	22,6	26,5
2006	ΔВВП,%	13,2	34,5	10,0	10,7	3,0	4,8	7,7	7,0	7,3	7,3
	НН, %	35,9	29,9	32,2	33,9	23,8	32,7	21,4	13,7	24,8	23,8
2007	ΔВВП,%	13,7	25,0	8,6	8,9	8,5	3,0	8,1	7,8	7,9	9,5
	НН, %	37,8	21,5	34,1	35,6	26,2	38,1	24,3	22,0	26,7	19,4
2008	ΔВВП,%	6,8	10,8	10,0	3,2	7,6	7,2	5,6	7,9	2,1	9,0
	НН, %	40,8	20,2	36,4	34,3	24,3	37,0	26,1	20,1	25,2	23,0
2009	ΔВВП,%	-14,4	9,3	0,2	1,2	2,3	-6,5	-7,9	3,4	-15,1	8,1
	НН, %	31,0	22,0	38,0	39,0	22,0	19,0	23,0	22,0	19,0	20,0
Середнє значення	ΔВВП,%	8,2	15,1	6,9	8,0	4,5	3,9	5,5	7,7	4,2	6,3
	НН, %	27,6	31,7	28,9	28,7	19,1	26,9	21,1	15,7	21,9	21,0

З наведеної таблиці видно, що найбільше середнє значення темпу приросту ВВП серед вищезазначених країн має Азербайджан – 15,1%, відповідно для цієї країни і характерний найбільший рівень середнього значення нагромадження капіталу – 31,7%. Найменший середній темп приросту ВВП за аналізований період має Україна – лише 4,2%, при цьому середня норма нагромадження капіталу становить майже 22%. Аналіз взаємозв'язку між темпом приросту ВВП та нормою нагромадження капіталу, на основі їх середніх значень за 1999–2009 рр. по наведених країнах, дійсно підтверджується (рис. 1).

Рис. 1. Взаємозв'язок темпу приросту ВВП від норми нагромадження капіталу на основі аналізу більшості постсоціалістичних країн у 1999–2009 рр.

Як бачимо з графіка, при зростанні рівня незалежної змінної (норма нагромадження) практично завжди зростає рівень залежної змінної (темп приросту ВВП), хоча є і винятки. Водночас можна помітити певні порогові межі, які суттєво впливають на зростання темпу приросту ВВП. Зокрема за умови, що норма нагромадження капіталу є меншою 25%, темп приросту ВВП складе 4–6%, якщо норма нагромадження є більшою за 25%, але меншою за 30%, то темп приросту ВВП буде становити 6–9%, а при перевищенні норми нагромадження капіталу значення у 30%, темп приросту ВВП буде перевищувати 10–12%. Окрім того є певні виключення, так, наприклад, Молдова, маючи високий рівень середнього значення нагромадження капіталу близько 27%, має лише 4% середнього темпу приросту ВВП, а Таджикистан, навпаки, лише 15,7% норми нагромадження капіталу, але 7,7% середнього темпу приросту ВВП. Якщо поглянути на вітчизняну економіку, то у 2008 р., маючи 25,2%

нагромадження капіталу, темп приросту ВВП склав лише 2,1%. Такі коливання показників пояснюються насамперед:

- 1) гіпертрофованими економічними відносинами всередині постсоціалістичних країн;
- 2) наявністю політичних та економічних криз;
- 3) нерівномірною структурою економіки;
- 4) великою залежністю економічного розвитку країни від світової кон'юнктури;
- 5) невідповідністю між темпами і тенденціями нагромадження капіталу і необхідністю капіталізації ринкової економіки.

Таким чином, рівень нагромадження капіталу (передусім фізичного) відображає реалізацію більшою мірою матеріальної частини інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки. Значні кількісні та якісні зрушення в оновленні основних фондів забезпечують реалізацію лівової частки інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки. Інша частина ІПП може бути реалізована шляхом нагромадження інтелектуального, соціального та інших форм капіталу, активної реалізації її нематеріальної складової: створення нововведень, генерація знань, наукові здобутки, підвищення кваліфікації, покращення інноваційної інфраструктури тощо. Так, наприклад, дослідник О.Є. Трубін додатково виділяє інноваційний та людський капітали як форми капіталу в структурі нематеріальної складової основного капіталу [6].

Слід зазначити, що в Україні відбулося нагромадження переважно приватного капіталу за рахунок скорочення, "проїдання" суспільного капіталу, перерозподілу національного багатства на користь меншості. Водночас, у процесі нагромадження нематеріальної складової капіталу спостерігалось скорочення попиту на високоякісну освіту й інноваційну продукцію внаслідок становлення ресурсовитратної моделі економіки, яка ґрунтується на низьких технологіях та дешевій робочій силі (оскільки така модель не потребує кваліфікованих працівників та обмежує платоспроможність працюючих). Наслідками такої ситуації є зниження якості освіти, неналежне забезпечення науково-освітньої діяльності з боку держави, низький рівень заінтересованості бізнесу (насамперед, великого) в розвитку науки та освіти [5, 30].

Крім того з проведеного аналізу можна зрозуміти, що існує тісний взаємозв'язок між нормою нагромадження капіталу та циклічністю економіки. З одного боку, високий рівень нагромадження капіталу стимулює вдосконалення засобів виробництва, збільшення продуктивності праці і зростання виробництва, натомість недостатній рівень нагромадження капіталу призводить до зношеності основних фондів, використання застарілого обладнання, зниження темпів зростання виробництва. З іншого боку, циклічність економіки визначає рівень нагромадження капіталу. Так, у період економічного підйому, обсяг виробництва зростає, зростають доходи виробників і, відповідно, повинна зростати норма нагромадження капіталу, натомість економічна криза супроводжується нестачею фінансових ресурсів та інвестиційних коштів, що

стримує нагромадження капіталу та оновлення основних фондів, а це, у свою чергу, призводить до ще більшого погіршення економічної ситуації. Тому в таких випадках вирішальну роль повинна відігравати держава. Так, у період кризи державі необхідно проводити стимулюючу фіскальну та грошово-кредитну політику для підтримки на достатньому рівні платоспроможного попиту та оновлення основного капіталу. А в період буму проводити обмежуючу фіскальну та грошово-кредитну політику з метою стримування інфляції та перегріву економіки.

Результати дослідження засвідчують, що відтворення інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки відбувається через відтворення капіталу та розширене відтворення суспільного виробництва. Крім того, особливістю сучасного відтворення в умовах інформаційної революції є підвищення ролі людини в суспільному виробництві. Людський фактор (поряд з інформаційним) висувається на перший план у структурі факторів економічного зростання. Вирішальним завданням стає розширене відтворення і модернізація не лише основних засобів, а й інноваційної складової виробничого процесу, фактора робочої сили. Цим, а також загальною тенденцією гуманізації суспільства пояснюються сьогодні великі розміри інвестицій у людини: в освіту, науку, охорону здоров'я, екологію і т.д. Проведене дослідження дозволило статистично підтвердити наявність взаємозв'язку між нормою нагромадження капіталу та динамікою економічного зростання. Таким чином, для забезпечення сталого економічного розвитку необхідним є постійний державний контроль над процесом та показниками відтворення суспільного виробництва та відтворення інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки. Проведені розрахунки та виявлені взаємозалежності в подальшому можуть бути використані для прогнозування економічного зростання та циклічності.

1. *Райзберг Б.А.* Современный экономический словарь / Б.А.Райзберг, Л.Ш.Лозовский, Е.Б.Стародубцева– 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 495 с. – (Б-ка словарей "ИНФРА-М").
2. Антология экономической классики / В.Петти, А.Смит, Д.Рикардо. – М. : ЭКОНОМ, Ключ, 1993. – 478 с.
3. *Маркс К.* Превращение денег в капитал [Электронный ресурс] // Капитал / Карл Маркс. – Т. 1, гл. 4, разд. 3 : Купля и продажа рабочей силы. – Режим доступа : <http://esperanto-mv.pp.ru/Marksismo/Kapital1/kapital1-04.html>.
4. Економічна теорія : підруч. / за ред. В.Базилевича. – 7-е вид., стереотип. – К. : Знання-Прес, 2008. – 719 с.
5. *Дучинська Н.І.* Відтворення основних форм капіталу: проблеми збалансованості / Н.І.Дучинська, П.І.Дучинський // Екон. вісн. НГУ. – 2009. – № 2. – С. 28–33.
6. *Трубин А.Е.* Эволюция структуры основного капитала промышленных предприятий в экономике знаний / Трубин А.Е. // Управление общественными и экономическими системами. – 2009. – № 2.

7. *Бондарчук А.В.* Економічна сутність капіталу / Бондарчук А.В. // Облік і фінанси АПК. – 2009. – № 4.
8. *Черновська М.М.* Економічне зростання в умовах перехідної економіки / М.М.Черновська // Науч. тр. ДонНТУ. – 2006. – Вып. 30 (Серия экон.).
9. Веб-сторінка Світового банку: <http://www.worldbank.org>.

Отримано: 08.12.11

И.В. Юхновский

ВЗАИМОСВЯЗЬ ВОСПРОИЗВОДСТВА КАПИТАЛА И ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА

Исследованы сущность, взаимозависимость и соотношение экономических категорий: капитал, расширенное воспроизводство капитала и воспроизводство инновационно-инвестиционного потенциала экономики. Проанализирована взаимосвязь нормы накопления капитала и динамики экономического роста в контексте цикличности экономического развития.

Ключевые слова: капитал, воспроизводство, инновационно-инвестиционный потенциал экономики, экономический рост, кругооборот капитала, норма накопления.

I.V. Yukhnovskiy

CORRELATION OF REPRODUCTION OF CAPITAL AND ECONOMIC GROWTH

In the article researched the essence, interdependence and economic relationship categories: capital, expanded reproduction of capital and the reproduction of innovation and investment potential of the economy. Analysis of correlation of the norms of capital accumulation and growth performance in the context of cyclical economic development.

Key words: capital reproduction, innovation and investment potential of the economy, economic growth, turnover of capital, accumulation rate.